

Ярослава ВІЛЬНА, д-р філол. наук, проф.
ORCID ID: 0000-0002-1026-5198
e-mail: ia.vilna@ukr.net
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

**ХУДОЖНЯ ІНТЕРПРЕТАЦІЯ
ПОСТАТІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО
Й ОСМИСЛЕННЯ ПЕРЕЯСЛАВСЬКОЇ УГОДИ
У ТВОРЧОСТІ МИХАЙЛА СТАРИЦЬКОГО
(на матеріалі прози, драматургії, поезії автора)**

У статті аналізується художній досвід осмислення М. Старицьким Переяславської угоди 1654 р. як політичного акту української історії. Дослідження здійснюється на матеріалі трьох його творів: історико-романтичної трилогії "Богдан Хмельницький", віршованої драми "Богдан Хмельницький", балади "Хрещенська ніч". У статті приділено увагу реалізації художніх традицій європейських та національної літератур, фольклору на прикладі розробки автором тематики, проблематики, образності творів, що написані на історичному матеріалі. Враховуються обставини та підстави (тиск цензури, передусім), що змушували автора у процесі художнього осмислення тактики і стратегії гетьмана Богдана Хмельницького у боротьбі з ворогами України у XVII столітті притримуватися наративів імперської історіографії щодо періоду Хмельниччини та фінальної події цієї боротьби – Переяславської ради. Наголошується, що попри це М. Старицький, як представник національно свідомої частини української інтелігенції та талановитий митець, зміг цими творами переконати читачів, що місця для скепсису і розчарувань не повинно бути, бо українська історія цього періоду сповнена не лише програшми у результаті зради союзників, як під Берестечком, а й великими перемогами та здобутками, які були наслідком не ситуативного супротиву українців, а проявом національного досвіду героїчної, довготривалої і виснажливої боротьби за свободу протягом століть.

Аргументується також закономірність еволюції цієї, раніш уже автором художньо осмисленої теми боротьби українців за власні

права, та розглядається критична інтерпретація наслідків політичного вибору Богдана Хмельницького у баладі "Хреценська ніч".

Ключові слова: *романтико-історична проза, драматургія, поезія, художня інтерпретація, політична історія, національна самосвідомість.*

Вступ

У творчості М. Старицького динаміка художньої інтерпретації постаті Богдана Хмельницького і осмислення автором передумов і наслідків Переяславської угоди не були випадковими.

Те, що написавши трилогію про Богдана Хмельницького та віршовану драму "Богдан Хмельницький", письменник зміг би переконати себе, що зробив все для реалізації задуманого і може до цієї теми не повертатися, не віриться зовсім. То англійський письменник Сомерсет Моєм в одному із творів стверджував, що письменник – найвільніша людина у світі, бо тільки занотувавши на папері в той чи інший спосіб якусь думку чи почуття вже може звільнитися від них назавжди.

Українські письменники ХІХ століття, які осмислювали події української історії та роль історичних діячів часів Хмельниччини у власних літературних творах, таких ілюзій просто не могли мати, бо одним із головним ціннісних мотиваторів їхньої свідомості була загроза зникнення (Забужко, 2025, с. 123). Розуміємо, що це екзистенційне відчуття загрози зникнення в українців формувалося внаслідок осмислення передовсім вервечки втрат індивідуальних і втрат загальнонаціонального масштабу, від малих і великих, – до глобальних: "Козацьке повстання, що почалося навесні 1648 р. й увійшло в українську історіографію як "Хмельниччина", було сьомим великим козацьким повстанням, якщо рахувати з кінця ХVІ століття. Річ Посполита розправилася з попередніми шістьма, але це виявилось занадто масштабним, щоб його придушити. Воно змінило політичну мапу всього регіону й породило козацьку державу, що її багато хто розглядає як підґрунтя сучасної України. Також воно поклало початок тривалій ері російського втручання в Україну й часто розглядається як відправна точка

в історії відносин між Україною та Росією як окремими державами" (Плохій, 2025, с. 143).

Українській нації протягом XVIII–XIX ст. у імперії вже було відмовлено в усьому, що потенційно може сприяти збереженню і розвитку широкого спектру національних пріоритетів, цінностей та традицій. Відповідно, звернення М. Старицького та його колег літераторів у творчості до тематики і проблематики, що базується загалом на осмисленні історичних подій минулого давно вже назріло.

Відтак різножанрові історичні твори М. Старицького швидко здобували популярність у XIX ст. та зберігали її у XX ст. І це очікувано, бо, як писала Л. Старицька-Черняхівська, зокрема, про досвід батька як драматурга: "Історична драма – найтриваліша форма драматичної творчості: вона не боїться подиху часу, вона не старіє, не робиться *demodee*. Разом із тим вона сливе однаково цікава всім народностям, бо переважно розробляє, хоча й пристосовані до тих або інших форм життя, але загальнолюдські мотиви: героїзм, боротьба межі бажанням власного щастя й громадським обов'язком і т. ін." (Старицька-Черняхівська, 2000, с. 672). Та це не єдина причина їхньої популярності, що, власне, і плануємо довести.

Результати

У другій половині XIX століття відчутно збільшилася кількість надрукованих історичних документів, у яких були відображені події минулого України. До прикладу, це: Архів Південно-Західної Росії, що був фундаментальним багатотомним виданням історичних документів XIV–XVIII, які публікувала Київська археографічна комісія з 1859 до 1914 року і особливо Акти Південної і Західної Русі у 15 томах, які видавала Археографічна комісія Російської імперії протягом 1863–1892 років (один із провідних редакторів – М. Костомаров), що висвітлювали політичні, соціально-економічні реалії історії України і сусідніх територій, оповідали про боротьбу козаків, церковні проблеми та відносини з іншими державами; часопис "Київська старовина", літописи та мемуари, окремим рядком виділяємо монографію М. Костомарова "Богдан Хмельницький" (1857 р.) та пізніші праці про цього гетьмана О. Левицького.

Наївно думати, що ці матеріали також не "редагувалися" тими, хто мав відстежувати правильність, відповідність такого формату подачі документів ідеології метрополії. Тоді звично контролювалась і дозувалась інформація про минулі часи імперії. Інсинуації і перекручення історичного фактажу у межах тодішньої історичної науки було звичною справою, як, власне, для будь-якої імперії і тоді, і зараз. Достатньо звернути увагу на аотацію до досліджень М. Костомарова, які в 90-х рр. вже ХХ століття видавалися як складова проекту "Сучасна історія Росії". Показова назва серії, чи не так?

Отож у цій аотації зазначено, що праці М. Костомарова "... про Богдана Хмельницького та його епоху дають можливість **об'єктивно** (виділено мною – Я.В.) поцінувати вибір, що зробив український народ... Єдино можливий вибір у тих умовах, що дозволив Україні зберегти не лише свою культуру, духовний спадок, але й національну гідність і своєрідність..." (переклад мій – Я.В.). Погодитися із зацитованим неможливо, тому що українці зберегли себе як націю саме всупереч "братній турботі" московитів, а не дякуючи їй. Тільки якою ціною? Питання, зрозуміло, риторичне, бо відповідь давно вже знають усі.

Та найбільше для М. Старицького у процесі розробки теми і проблематики історичних творів важило його особисте бачення, що формувалося у спілкуванні, предметному листуванні з відомими українськими істориками, культурологами, етнографами: М. Костомаровим, В. Антоновичем, Д. Яворницьким, О. Левицьким та ін., також їхні наукові студії та глобальні праці, які, попри все, намагалися об'єктивно аналізувати і популяризували українську історію.

Письменник також добре знав європейський досвід історичної романістики. Мав уявлення і про інтерпретацію образу гетьмана в українських народних думках та козацьких літописах, в повістях і романах М. Маркевича, П. Білецького-Носенка, Є. Гребінки, П. Куліша, класика польської літератури Г. Сенкевича.

Літературознавці, зокрема Л. Дем'янівська, вважають, що, зокрема, романна версія М. Старицького базується на синтезі досвіду П. Білецького-Носенка (увага до історичного колориту

та побутового тла з прискіпливо виписаними деталями) та романтичному пафосі твору польського письменника Г. Сенкевича. На думку Ю. Коваліва, у цій трилогії М. Старицький розвиває в українській прозі стандарти соціально-реалістичного письма з елементами романтизму.

М. Старицький звернувся до історичної теми у творчості задовго до того, як з'явилася надія на скасування заборони українським літераторам змальовувати у творах події власної історії. У листі до бібліографа М. Комарова приблизно в квітні 1892 р. він писав "... я... все живописую тільки своє рідне з минулого і сучасного життя і прихилию тим симпатії сотень людей до нашого поля, до наших розкіш..." (Старицький, 1990, т. 6, с. 490).

Історична проза М. Старицького багата не тільки тематично. Ці твори є важливим аспектом його творчого доробку, бо ілюструють не лише багаторівневість художніх пошуків митця, а й свідчать про його переконаність у необхідності розвитку не лише національної поезії та драматургії, а й прози.

Тому й новий сплеск зацікавлення читачів складними періодами минулого України під кінець XIX століття відбувся завдяки історичній прозі, у першу чергу М. Старицького. Найвідоміший його твір на цьому терені, це історико-романтична трилогія "Богдан Хмельницький" ("Перед бурею. Історичний роман з часів Хмельниччини" (1894); "Буря" (1896), "Біля пристані" (1897), що стала своєрідною відповіддю романові Г. Сенкевича "Огнем і мечем" (1884).

До речі, в архіві Інституту літератури АН України у фонді М. Старицького є зошит прозаїка, на сторінках якого він ставить питання до історика В. Антоновича стосовно звичаїв та побуту козаків і отримує розлогі та вичерпні коментарі. Себто багатолітня підготовча робота М. Старицького свідчить про те, що він не лише бажав дати свою версію історії та планував "донести героїчну історію свого народу до широкої аудиторії всеросійського читача", а й прагнув широти й точності охоплення історичних подій. Прагнув переконливо виписати на тлі доби образ гетьмана та представників козацької старшини

(Богуна, Кривоноса, Нечая, Чарноти, Морозенка, Івана Золотаренка) як відважних воїнів, зразкових типів українських козаків, які свідомі свого морального, патріотичного обов'язку перед Вітчизною. Треба зазначити, що образам простих козаків-патріотів також було віддано в цій трилогії належне.

Велика увага у творі присвячена зображенню батальних сцен. Яскраво виписані епізоди битв під Жовтими Водами, Корсунем, Збаражем, Жванцем, Зборовом, Берестечком і Пилявою.

Не менше зусиль приклав М. Старицький для того, щоб показати тих, хто надихав Богдана Хмельницького на боротьбу (Київський митрополит Петро Могила) і тих, хто був його опонентами чи просто відвертими ворогами (Барабаш, Пешта, київський воєвода Адам Кисіль, Тетеря, Виговський та ін.). Усі ці герої своєю позицією сприяли внутрішній концентрації його волі, його зосередженості на ідеї визвольної боротьби українського народу, що й реалізувалося у перебігу подій 1648–1654 років.

Для того, щоб відтворити логіку вибору військової та політичної тактики і стратегії Богдана Хмельницького, письменник відтворює події за хронологічною висхідною: "Перед бурею" – це події 1638–1646 рр.; "Буря" – події 1648–1653 рр.; "Біля пристані" – події 1653–1654 рр.

Контекстуалізувати події, які відображає у трилогії М. Старицький, варто, як мінімум, за розділом 10 "Велике повстання" історичного дослідження Сергія Плохія "Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до Незалежності".

Зокрема, у цьому розділі наголошено, що кожна із сторін, з якими мала політичні чи воєнні або планувала мати такі домовленості Козацька держава, дбали лише про свої інтереси: що поляки, що кримські татари, що турки, що шведи, що росія. У цій частині дослідження наголошено, що: "Чотири століття існування в різних політичних умовах, під управлінням різних держав зміцнили давні мовні та культурні відмінності, що відділяли..." (Плохій, 2025, с. 153) майбутню Україну і майбутню росію. Відтак: "Козаки вважали Переяславську угоду контрактом, що має зв'язувати обов'язками обидві сторони. З боку Хмельницького, він та його держава потрапляли під протекторат

царської влади. Вони обіцяли відданість та військову службу в обмін на захист, пропонувався Московською державою. Цар, однак, сприймав козаків як нових підданих, щодо яких він не матиме жодних зобов'язань після того, як надасть їм певні права та привілеї..." (там само).

У трилогії письменник прагне показати гетьмана розумним, рішучим, впливовим і гідним діячем, який, однак, як і будь-хто може мати сумніви та непевні чи певні сподівання, навіть може бути невпевненим у правильності своїх військових чи політичних планів і розрахунків. Перед Переяславською радою він розмірковує: "Так, близький час і вдарить останній дзвін, і доля України – звершиться... Що обіцяє їй майбутнє? Чи бажаний спокій і пристань тиху від бур і негоди, чи нове горе?.. Боже, всюдисущий, всевідаючий, – схилився він навколішки, – просвіти розум мій, вкажи мені десницею твоєю шлях праведний і врятуй від бід народ твій!" (Старицький, 1990, т. 5, кн. 3, с. 636).

Не обійшов увагою письменник у цьому творі й особисту лінію долі гетьмана, що спочатку сповнена описами родинного життя з Ганною Золотаренко, а згодом виром жаги та пристрасті до лукавої красуні Марильки – Єлени. Ця складова твору відповідає традиціям вальтерскоттівського роману зі спеціальною увагою до романтичної любовної інтриги.

Зазначена прозова трилогія не єдиний твір, що торкається буремних подій минулого. У доробку М. Старицького ще подибуємо такі епічні полотна як "Облога Буші" (1894), "Молодість Мазепи" (1898), "Руїна" (1899), "Последние орлы" ("Гайдамаки") (1901), повість "Разбойник Кармелюк" (1903). До слова, роман "Молодість Мазепи" лише розпочали друкувати у газеті "Московський листок", але закінчилося це все заборонаю твору. А після цього його перевидали вже у незалежній Україні у 1997 році. Подібні проблеми мали й інші колеги М. Старицького. Зокрема, І. Нечуй-Левицький видрук прозового твору "Гетьмана Івана Виговського" здійснив у Галичині у 1899 р., а твір "Князь Єремія Вишневецький" був надрукований лише у 1932 році.

Не все із запланованого вдалося зреалізувати М. Старицькому в епіці. У психологічному малюнку його історичної прози

подекуди домінує мелодраматизм або патетика, дидактики теж вистачає, а політичні події поцінуються відповідно до концептів офіційної російської історіографії. Не дивлячись на це, його твори про українську історію, особливо ті, що пройшли імперську цензуру, навіть у ХХ ст. лишалися для аудиторії прихильників його творчості ледь не єдиним доступним художнім текстом, у якому можна було віднайти інформацію про героїчне минуле українського народу та імена ватажків цієї боротьби з поляками у ХVІІ ст.

Не менше важить те, як саме М. Старицький долучився до становлення української історичної драматургії, тим реалізуючи свої давні творчі задуми. Як тільки офіційна заборона на звернення українських письменників до історичної теми була знята, він активізувався у цьому жанрово-тематичному ряду одним із перших, написавши драми "Богдан Хмельницький" (1897, перша редакція ще 1887 р.), "Маруся Богуславка" (1897), "Оборона Буші" (1898 р.), "Остання ніч" (1899), "Юрко Довбиш" (1898) на основі роману австрійського письменника К. Е. Францоza "Боротьба за право" та ін.

Усі історичні драми, що належать перу М. Старицького – віршовані. Та як досвідчений театральний діяч М. Старицький розумів, що у пропонованих ним творах про події української історії достатньо має важити і ліричний струмінь, тому автор зосереджується також на душевних переживаннях героїв, прагнучи відобразити їхній внутрішній світ, а, відтак, і змалювати образи більш пластично, що було не складно йому реалізувати, враховуючи власний багатолітній досвід поеталірика і належну глибину знань щодо жанрово-стильових традицій світової літератури.

Ці драматичні твори мають романтичні риси, але не тільки характери та темперамент головних героїв спонукають розвиток дії та витворюють конфлікт твору, а також їхні, що особливо важливо, ідейні переконання. Така акцентація саме підстав вибору, рішень, вчинків героїв додатково увиразнює традиційне для романтичної літературної традиції протистояння особистого та загального. Отож відданість героїв високим ідеалам, свідоме

протистояння політичним опонентам, щира готовність віддати життя за ті ідеали не сприймаються як штучні пафосні конструкції. Ці п'єси М. Старицького належать до такого різновиду європейської драматургії як драма ідей.

П'єса "Богдан Хмельницький" показує українського гетьмана не лише як мудрого й далекоглядного політика, а також як досвідчену людину, яка багато пережила. Ця особистість живе і почуттями, і пристрастями, і сумнівами. Його переживання щодо стосунків із чарівною, але облудною Еленою, як і у прозовому творі, очікувано підсилюють романтичне звучання твору.

У п'єсі багато алузій, пов'язаних із дійсними історичними подіями або такими, що сприймаються як дійсні, зокрема, перша дія твору базується на фабулі української народної думи "Хмельницький і Барабаш".

Однодумцями Хмельницького постають у п'єсі народні герої Богун, Кривонос, Чарнота. А боротьба проти польської шляхти трактується як широкий народний рух, у якому беруть участь представники всіх станів українського суспільства.

Варто з розумінням сприймати фінал драми та потрактування Переяславської ради як апофеозу миру та вічної дружби двох братніх народів. Якби на кінець XIX ст. цей політичний акт драматург поцінував у творі якимось інакше, – у нього не було б жодних шансів здобути цензурний дозвіл на постановку твору на сцені. А так М. Старицький ще раз дав можливість читачам і глядачам пригадати героїчні минулі часи, народних героїв і, можливо, замислитися над тим, наскільки єдність, особливо, у часи воєнних випробувань є для українців важливою. А в разі Б. Хмельницького, головного героя цієї п'єси, то думка автора про його роль у історії зрозуміла: саме гетьман постає як взірць полководця, бо йому, на надзвичайно складному етапі протистояння українців полякам, вдалося об'єднати перших у боротьбі за свої права. Українцям дійсно є чим пишатися, вважає М. Старицький.

Тільки на перший погляд, може видатися, що М. Старицький поціновує Переяславську раду відповідно до оцінок М. Костомарова, висловлених істориком у монографії "Богдан Хмельницький".

Тому на тлі лише цих двох творчих досвідів, а саме п'єси і трилогії, не варто поспішати з висновками щодо погодження М. Старицького з офіційним нарративом тодішньої імперської пропаганди щодо історико-політичного контексту подій і самої цієї угоди 1654 року.

Змушені також зважати, що не тільки концепції його історичних творів, а також і його свідомо національна позиція та продуктивна організаторська та творча діяльність на терені української культури завжди були у фокусі уваги відповідних органів. Саме з їхньої подачі його цькували псевдокритики і цензори десятиліттями, вигадуючи все нові й нові звинувачення щодо нього як людини і митця, передусім заважаючи йому якісно працювати.

До прикладу, Людмила Старицька-Черняхівська згадує, що п'єса М. Старицького "Богдан Хмельницький" готова була у 1886 р., а дозвіл цензури отримала у 1898 році. "Дванадцять років поневірянь", зауважує дочка письменника і сама письменниця, були для таких як М. Старицький нормою. Авторів переслідували, як спочатку вважав сам письменник, не за тенденцію і проблематику, а лише за те, що вони писали українською мовою. І це стосувалося будь-якого жанру.

Однак швидко стало зрозуміло, що цей критерій оцінювання українськомовних творів для московитів насправді не такий уже і принциповий, бо маловартісні з художнього боку твори безпроблемно проходили цензуру. Людмила Старицька-Черняхівська у своїй праці "Двадцять п'ять років українського театру (спогади та думки)" наводить ці факти, називаючи і прізвища авторів, і назви таких творів, а йшлося, зокрема, про п'єси артиста Мирославського-Винникова, Бондаренка та ін., які швидко і просто отримували цензурні дозволи до постановки своєї писанини.

Отже, ті 12 років цензурних поневірянь драматурга з драмою "Богдан Хмельницький" дійсно не були випадковими. З приводу дозволу цього твору до "представлення" його дочка спілкувалася на якомусь етапі з цензором і почула те, що вразило її цинізмом. Наведемо лише фінальну частину цієї розмови: "... Переведите

п'єсу на русский язык, и тогда мы, пожалуй, разрешим ее. – Но почему же...? – слова спинялися в горлі. – Потому-с, что русского языка народ малорусский не понимает, а малорусский понимает, вот-с и нежелательно, чтобы народ видел такие п'єсы на доступном для его понимания языке..." (Старицька-Черняхівська, 2000, с. 702).

Л. Старицька-Черняхівська чудово розуміла не тільки причини зневажливого тону чиновника у цій розмові, але й логіку заборони драми, адже "Сепаратистський дух таки тхнув від п'єси, – правди нікуди дїть" (там само, с. 701). Тому описує, як діяли цензори далі: "... Останню дію в наметі перед Переяславською радою цілком викреслила цензура – всю без останку; вона лишилася тільки в рукопису. Знов через рік п'єсу перегнано ще раз в цензурнім горнілі і нарешті дозволили до сцени, але "с непременною условием", щоб наприкінці драми виставлено було апофеоз – "Переяславська Рада"..." (там само, с. 702).

На тлі всього вище зауваженого, не можемо оминати увагою ще один творчий досвід письменника. На самому початку ХХ ст. М. Старицький написав твір, у якому принципово інакше поцінував Переяславську угоду як політичний акт. На створення нової драми чи прозового полотна, як було це кілька років тому, в нього вже не вистачало фізичних сил, бо мав проблеми з серцем на тлі судових протистоянь наклепникам, які безпідставно звинувачували його у плагіаті. Свою честь письменник захистив, але нервові напруження ускладнило хворобу серця, що і вкоротило його життя у 1904 році.

На тлі (свідомо повторюємо – *Я.В.*) багатолітніх борінь за власну честь і гідність, за перспективи національного письменства, він знайшов у собі сили написати невеликий твір – баладу "Хрещенська ніч" ("Гетьман") із посвятою "...доні Людмилі". Твір цей пропонує цілком відповідну свідомості адекватної української людини того часу рецепцію подій 1654 р. У цій баладі ця політична угода трактується як стратегічна помилка Богдана Хмельницького. Твір цей не мав жодних шансів здобути дозвіл на друк у Російській імперії, тому був уперше надрукований у Галичині вже після смерті автора.

Жанрово-стильові особливості цього твору, його історіософське начало проаналізовані літературознавцями Н Левчик, Ю. Волинець та ін., тому ми приділимо увагу провідному мотиву та ідеї цього твору, аби мати ще й цей матеріал як аргумент при розгляді поглядів М. Старицького на Переяславську угоду. Якраз цей його поетичний досвід нівелює усі сенси, які безкінечно множили представники імперської історіографії: передусім маємо на увазі схвалення ними політичного вибору Богдана Хмельницького, який призвів до того, що імперська, а згодом і радянська історіографія вважали вершиною дружби двох братніх народів, себто ту ж сумнозвісну Переяславську раду.

Деякі дослідники цього твору інерційно зауважують, що головний поетичний прийом, а саме: опис пробудження гетьмана від вічного сну в ніч перед Водохрещем М. Старицький "запозичив" у М. Лермонтова (поезія "Повітряний корабель", у якій йдеться, як полководець постає із могили – *Я.В.*). До речі, вірш М. Лермонтова не є оригінальним твором, він був перекладом, з елементами переспіву, балади "Корабель привидів" Йозефа Крістіана фон Цедліца. Подібна тактика центрально і східноєвропейських поетів була популярним способом тогочасної адаптації іншомовних творів (передусім у добу романтизму першої половини XIX ст. – *Я.В.*). Цього австрійського поета і драматурга тоді знали і за поезією "Нічний огляд", переклад якого здійснив ще В. Жуковський. Таким чином, першоджерелом мотиву балади М. Старицького не може вважатися лише творчий досвід М. Лермонтова, адже подібними фабулами, мотивами і прийомами та ідеями віддавна наповнений фольклор європейських народів та європейські літератури.

Звернення М. Старицького до відвертого осмислення наслідків Переяславської угоди дає уявлення про неперервність його роздумів щодо наслідків цього політичного акту. Про ставлення М. Старицького до цього твору свідчить і лист письменника до М. Коцюбинського від травня 1903 року: "Посилаю Вам 5 моїх поезій на 192 рядки. Боюсь, щоб "Хрещенської ночі" не похрестила цензура, а то в цім маленькім гроні поезій, які я вибрав із розмаїтих мотивів, – балада ґрунт (*sic.* – *Я.В.*). Отож

перегляньте і обміркуйте, може, дещо загостре притупити б, цензури ради, а потім при дружці нишком вставити? Чи як? ..." (Старицький, 1990, т. 6, с. 632).

Отож зерном головного мотиву цього історіософського твору М. Старицького, що наповнений слов'янською фольклорною символікою та образністю, є каяття головного героя, який, усвідомлюючи свою помилку у виборі правових та ідеологічних основ Переяславської угоди, *post factum* оцінює катастрофічність наслідків 1654 р. для українців: "Горить його серце нудьгою, А очі палають сідом, Що крив'ю геть змив Україну Та й стиснув ще гіршим ярмом" (Старицький, 1963, с. 168). Тому кожного року у сакральну ніч на Водохреща він постає із могили і летить у бік рідних місць, аби у черговий раз покаятися і закликати побратимів і нащадків до продовження боротьби за свободу Вітчизни, за право земляків бути господарями на власній землі: "І от він стає на майдані, зніма дорогого шлика І кличе козачество славне, Уже Запоріжжя склика: Зове Богуна, Кривоноса, Зове і надію одну – Тимка, безталанного сина, Що рано поліг у труну" (там само, с. 169).

Гетьман тому і скликає усіх, бо бачить нездолений і зраджений народ, якому "...й просвітку нема". Він звертається не тільки до козаків, а й до усього українського поспільства: "Вставайте, сини мої, квіти! Не гніть перед катом спини, Клянусь, розіб'ю ваші пута, Свої поквитую вини" (там само, с. 170).

Дискусія і висновки

Імперія століттями відмовляла українцям у праві на самоідентифікацію, але представники родини М. Старицького та їхні однодумці, свідомі оборонці української культури, на подібні обставини не особливо зважали.

Врахуємо також, що рівень національної самосвідомості, розуміння ваги людської гідності та честі інтелектуалом та інтелігентом М. Старицьким завжди були підсоновами його етичного вибору як у реальному житті, так і у творчості.

Наголошуємо, що готуючись до праці над історичними прозовими і драматичними творами, М. Старицький не міг вповні покладатися лише на офіційні джерела, що мали

тенденційний характер в інтерпретації української історії. Тому М. Старицький обрав для консультацій при підготовці творів незаперечні наукові авторитети, знавців української історії та культури: В. Антоновича та Д. Яворницького. Але все-одно змушений був написати менше, ніж знав і розумів про ті часи. Дбаючи про цензурний дозвіл на друк чи постановку на кону, мав постійно притлумлювати вагомі оціночні позиції щодо перебігу протистояння українців полякам, туркам, московитам. Тому констатуємо, що в драмі та трилогії багато що з написаного не відповідало задуманому талановитим письменником, не відповідно його авторській оптиці.

Та М. Старицькому вдалося інше: не лише привернути увагу мислячих читачів до героїчних постатей та загалом надзвичайно складної політичної ситуації в Україні тих часів, наголошуючи, що саме під проводом Богдана Хмельницького народ Гетьманщини зміг об'єднатися і героїчно протистояти ворогам у боротьбі за власні права.

У баладі "Хрещенська ніч" М. Старицький більш відверто означив свою думку про цю подію, показавши соціальні та політичні наслідки стратегічного вибору Богдана Хмельницького. Автор вважає, що причиною такого вибору гетьмана була не лише амбівалентність його особистості, а передусім його світогляд людини свого часу, його політичні амбіції, загалом логіка розвитку подій, що забирали у Богдана Хмельницькому свободу маневру.

О. Забужко назвала причини та наслідки такого історико-політичного вибору Б. Хмельницького: "...українським імперським проектом у висліді якого на євразійському континенті постала немодерна за своєю природою, але, на відміну від своєї ровесниці на континенті північноамериканському, невіддатна модернізації ресурсна імперія, яка в ХХ ст. завдяки двом світовим війнам доросла до дзеркальної американській супердержави зі сферами впливу, – вичерпав свій історично-креативний потенціал ще століття тому... Американська й російська ностальгія за минулою "величчю" – прямий шлях у прірву для цілого людства. Для нас же важить те, що ця ностальгія, з її

варварським ієрархічним поділом на "малих" і "великих", де другі вирішують долю перших, бо "можуть", є засадничо *неєвропейська*: безнадійно перестаріла навіть для тієї частини Європи, котра зберегла пам'ять про власне імперське минуле" (Забужко, 2025, с. 16–17).

М. Старицький, як інтелектуально потужний, національно свідомий митець, розумів наскільки відмінною є картина світу в українців і московитів, усвідомлював, як у ті часи дипломатичними і воєнними рішеннями важко було відстояти Україні власне право на свободу. Письменник підтримував переконання В. Антоновича: "...між невдатними спробами і нездатністю українського народу до творчості державної єсть велика різниця" (Вільна, & Хворостяний, 2017, с. 214).

Автор своїм досвідом осмислення історичних реалій і викликів доводив, що перспектива незалежного життя для України можлива, якщо бути готовим за це воювати, у єдності протистояти ворогу, виправляючи попередні похибки і помилки. Ця ідейна настанова помітна в усіх трьох творах автора, але найвиразніше вона звучить у "Хрещенській ночі".

Наголосимо, що підставами до протистояння героїчних українців московитам в сьогоденні незмінно лишається те саме, що і в попередні століття, про які писав М. Старицький, а саме: принципово відмінне трактування українцями абсолюту демократичних засад суспільного життя, морально-етичних законів, ідеалів свободи. Це розумів у свій час ще Іван Мазепа, наголошує О. Забужко: "І тому на зміну "проєкту Хмельницького" має прийти "проєкт Мазепа". Зношена й скомпрометована вісь "Схід–Захід" – заміниться в Європі віссю "Північ–Південь" (Забужко, 2025, с. 17), яка стане "*безпековим поясом Європи проти Степу*" (там само).

І усі країни тільки **на рівних** (виділено мною – *Я.В.*), – вважав тоді Іван Мазепа (підданий анафемі російською церквою, зрозуміло, за що – *Я.В.*), – мають співіснувати у цьому міждержавному союзі. Сенс мотивацій, історичних розмислів Івана Мазепа у базових підставах також був зрозумілий і М. Старицькому, і його дочці Л. Старицькій-Черняхівській та

багатьом їхнім сучасникам. Тому в доробку письменників М. Старицького і Л. Старицької-Черняхівської закономірно з'явилися твори присвячені й гетьману Івану Мазепі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Вільна, Я., & Хворостяний, І. (2017). Історія української літератури другої половини ХІХ століття (с. 425–446). ВПЦ "Київський університет".
- Єфремов, С. (1995). *Історія українського письменства*. Femina.
- Жулинський, М. Г. (Ред.). (1999). *Історія української літератури 70-90-х років ХІХ століття у 2 кн*. Либідь.
- Забужко, О. (2025). *Наша Європа*. Комора.
- Зеров, М. (2003). Літературна позиція Старицького. У *Микола Зеров. Українське письменство*. Основи.
- Костомаров, М. (1994). *Матеріали і дослідження. Богдан Хмельницький*. Чарлі.
- Левчик, П. (1990). *Поезія М. П. Старицького (жанрові та образно-стильові особливості)*. Наукова думка.
- Плохій, С. (2025). *Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до незалежності*. КСД.
- Поліщук В. (2003). *Повісті Михайла Старицького*. Брама.
- Старицька-Черняхівська, Л. (2000). *Вибрані твори*. Наукова думка.
- Старицький, М. (1963). Гетьман. У *Старицький М. Твори: у 8 т. (т. 1, с. 168–170)*. Держ. вид. худ. літ-ри.
- Старицький, М. (1984). *Твори: у двох томах*. Вид-во "Дніпро".
- Старицький, М. (1990). *Твори: у 6 т. Вид-во "Дніпро"*.
- Франко І. (1982). Михайло П(етрович) Старицький. У *І. Франко. Зібрання творів у 50 т. Т. 33*. Наукова думка.

REFERENCES

- Franko, I. (1982). Mykhailo Petrovych Starytskyi. In: *Collected Works in 50 vols*. Vol. 33. Naukova dumka [in Ukrainian].
- Kostomarov, M. (1994). *Materials and Research. Bohdan Khmelnytskyi*. Charli [in Ukrainian].
- Levchuk, P. (1990). *The Poetry of M. P. Starytskyi (Genre and Stylistic Features)*. Naukova dumka [in Ukrainian].
- Plochy, S. (2025). *The Gates of Europe: A History of Ukraine from the Scythian Wars to Independence*. KSD [in Ukrainian].
- Polishchuk, V. (2003). *The Novellas of Mykhailo Starytskyi*. Brama [in Ukrainian].
- Starytska-Cherniakhivska, L. (2000). *Selected Works*. Naukova Dumka [in Ukrainian].
- Starytskyi, M. (1990). *Works: in 6 volumes*. Dnipro [in Ukrainian].
- Starytskyi, M. (1963). Hetman. In *Starytskyi M. Works: in 8 vol. (vol. 1, pp. 168–170)*. State Publishing House of Fiction [in Ukrainian].
- Starytskyi, M. (1984). *Works: in two volumes*. Dnipro [in Ukrainian].

- Vilna, Ya. & Khvorostiany, I. (2017). History of Ukrainian Literature of the Second Half of the 19th Century (pp. 425–446). Kyiv University Press [in Ukrainian].
- Yefremov, S. (1995). *History of Ukrainian Literature*. Femina [in Ukrainian].
- Zabuzhko, O. (2025). *Our Europe*. Komora [in Ukrainian].
- Zerov, M. (2003). The Literary Position of Starytskyi. In: *Ukrainian Literature. Osnovy* [in Ukrainian].
- Zhulynsky M. H. (Ed.). (1999). *History of Ukrainian Literature of the 1870s–1890s*. in 2 vol. Lybid [in Ukrainian].

Отримано редакцією журналу / Received: 08.12.25

Прорецензовано / Revised: 09.12.25

Схвалено до друку / Accepted: 22.12.25

Yaroslava VILNA, DSc (Philol.), Prof.

ORCID ID: 0000-0002-1026-5198

e-mail: ia.vilna@ukr.net

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

**THE ARTISTIC INTERPRETATION
OF BOHDAN KHMELNYTSKYI AND THE UNDERSTANDING
OF THE PEREIASLAV AGREEMENT IN THE WORKS
OF MYKHAILO STARYTSKYI
(based on his prose, dramaturgy, and poetry)**

The article analyzes Mykhailo Starytskyi's artistic interpretation of the Pereiaslav Agreement of 1654 as a political act in Ukrainian history. The study is based on three of his works: the historical-romantic trilogy "Bohdan Khmelnytskyi", the verse drama "Bohdan Khmelnytskyi", and the ballad "The Epiphany Night". Particular attention is paid to the realization of artistic traditions of European and national literatures, as well as folklore, as reflected in the author's treatment of themes, problems, and imagery in works written on historical material.

The research takes into account the circumstances and constraints – primarily censorship pressure – that forced the author, in the process of artistically interpreting the tactics and strategy of Hetman Bohdan Khmelnytskyi in his struggle against Ukraine's enemies in the seventeenth century, to adhere to the viewpoints of imperial historiography regarding the period of the Khmelnytskyi Uprising and its final event, the Pereiaslav Council. It is emphasized that despite these limitations, Starytskyi, as a representative of the nationally conscious Ukrainian intelligentsia and a talented artist, succeeded in convincing readers that there should be no place for skepticism or disillusionment, since Ukrainian history of this period is marked not only by defeats resulting from the betrayal of allies, such as at Berestechko, but also by great victories and achievements. These were the outcome not of situational resistance, but of the national experience of a heroic, long-lasting, and exhausting struggle for freedom over the centuries.

The article also argues for the logical evolution of this theme – previously artistically explored by the author – of the Ukrainian struggle for their rights, and examines the critical interpretation of the consequences of Bohdan Khmelnytskyi's political choice as presented in the ballad "The Epiphany Night".

Keywords: *romantic-historical prose, dramaturgy, poetry, artistic interpretation, political history, national self-awareness.*

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.